

256895 - Hac ve Umre İbadetlerinin Hikmeti

Soru

Hac ve Umre İbadetleri ile Bu İbadetlerde Yapılan Ritüellerin Sıralamasının Hikmet Nedir?

Detaylı cevap

Allah’a hamd olsun.

Birincisi:

Yüce Allah Hac ve Umre ibadetlerinin meşruiyeti ile ilgili hikmetlerini şu ayette açıklamıştır: “İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler. Bu böyle. Kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların (bildirilenlerin) dışında [376] bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.” (Hac 27-30)

-Hac ve Umre ile bu ibadetlerde uygulanan ritüellerde Allah’ın birliği gösterilir. Öyle ki şirkin tüm çeşit, görüntü ve şekillerinden sakınılır. Hac ve Umre sadece Allah rızası için tamamlanır. Yüce Allah şöyle dedi: “Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın.” (Bakara 196)

Cabir b. Abdullah Nebi’nin s.a.v haccını şu şekilde beyan etmiştir: “...Sonra Tevhid ile ihrama girdi: “Lebbeyk Allahumme Lebbeyk, Lebbeyke la şerike leke lebbeyk! İnnel hamde, ve'n-ni'mete, leke ve'l-mulk, la şerike lek!” (Muslim 1218)

İbn Kayyım R.h şöyle dedi:

Hac ise; sadece sevgiye ok isabet ettiren, Haniflerin (Allah’a ortak koşmayanların) anlayabileceği bir konudur. Hac, sözün onu kuşatabileceğinden daha önemli olup, bu Hanif dinin özelliğidir. Öyle ki, Yüce Allah'ın: “...حَنَفًا لِلّٰهِ...” ayetinin tefsirinde “hacılar” olarak yorumlanmıştır.

Allah; Kâbe’yi, o saygıdeğer evini, insanlar (ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi ve bir nizam vesilesi kılmıştır. Kâbe, dünyanın üzerinde kurulduğu direktir. şayet insanlar bir sene hac yapmayı bırakırsalar gökyüzü yeryüzünün üzerine düşer. Kur’an’ın Tercümanı İbn Abbas böyle demiştir. Mescid-i Haram, hac yapıldığı müddetçe dünya için bir dayanak ve temeldir.

Hac ibadeti şirk koşmayanların/Haniflerin özelliğidir. Zira hac saf ve halis Tevhid üzerine kurulmuştur. (Miftah Dar el Saade 2/869)

şeyh Abdülaziz bin Baz r.a, şöyle dedi:

Haccın tüm ritüelleri; Tevhide, İşlam dinine bağlılık ve Resûlullah Muhammed'in s.a.v gönderdiği hususların üzerine sabit kalmak için bir çağrıdır. En büyük gayesi; insanları Allah'ın tevhidinde, O'na olan bağlılığa yöneltmek, insanların Allah'ın hak üzere gönderdiği elçisine itaat etmesi, hac ve diğer konularda hidayet bulmasıdır.

Hacı ve Umre yapanın yapacağı ilk iř telbiyedir. (Lebbeyk Allahumme Lebbeyk, Lebbeyke la şerike leke lebbeyk...) Bunu söylerken kişi; Allah'a olan Tevhid inancını, ihlasını ve Allah'ın ortağı olmadığını ilan eder. Aynı şekilde tavafında da Allah'ı anar, O'nu tesbih eder ve yüceltir. Sa’y yaparken de tevhidi gerçekteştirerek ibadet eder. Saçını kısaltır veya tıraş ederken, kurbanları keserken Allah'ı zikreder ve onu yüceltir. Arafat'ta, Müzdelife'de ve Mina'da kişinin söylediği zikirlerin hepsi Allah'ı anmak ve O'nu birlemektir. Hac; Kulların ibadeti sadece Allah’a yöneltmeleri, bu konuda yardımlaşmaları ve birbirlerine tavsiye etmeleri hususunda hak ve hidayet çağrısıdır. (Mecmu Fetava İbn Baz 16/186-187)

-Hac’da Allah’ın zikri ikame edilir. Yapılan her ritüelde farklı bir zikir vardır. Bu zikirle ilgili şu ayet ışık tutmaktadır: “... belli günlerde (onları kurban ederken) Allah’ın adını ansınlar.”

Başka bir ayette şöyle buyrulmuştur:

“Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah’tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah’ı anın.” (Bakara 199-200)

İbn Kayyım R.h şöyle dedi:

Zikir; haccın ruhu ve amacıdır. Nebi s.a.v şöyle dedi: “Kâbe tavafı, Safa ve Merve arası sa’y ve cemre taşlamaları ancak Allah’ın zikrinin ikame edilmesi için meşru kılınmıştır.” (Mederic el Salikin 4/2537)

- Hac ve Umre ibadetlerinde hacılar, Umre yapanlar, Harem halkı ve orada yaşayanlar için pek çok dini ve dünyevi fayda gerçekleşir. Ayet bu hikmete: “Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar.” şeklinde işaret etmektedir.

Şeyh Abdul Rahman Al-Saadi R.h, şöyle dedi:

Bunun anlamı Allah'ın evinde yapılan faziletli ibadetlerin sevabından ve ancak orada yapılabilecek ibadetlerin sevabından dini menfaatler elde etmek, para kazanmak ve dünyevi menfaati elde etmektir. Tüm bunlar, herkesin gördüğü ve bildiğı şeylerdir. (Tefsir el-Saadi s. 536).

Bu faydalar arasında bütün ülkelerden Müslümanların bir araya gelmesi, birbirini tanıması; ilimde, ticaretle ve menfaatlerde birbirlerinden istifade etmeleri vardır. Ayrıca bu yolculuktaki durum, görünüş ve amaç birliğı ile birliktelikleri artar.

-Müslümanların Zaman, Mekân, Eylem ve Görünüş Bakımından Tek Tip Görünüşleri ile Ortaya Çıkmaları.

Hepsi aynı anda ibadet yerlerinde dururlar, eylemleri birdir, görünüşleri birdir, elbiseleri birdir, bir rida ve bir izar giyerler. Halleri böyleyken yüce Allah'ın huzurunda teslimiyet ve tevazudu içinde dururlar.

Vacip ve müstehap kurban kesimiyle Allah'ın mukaddesatlarını yüceltmek vardır. Nitekim

onlardan yiyerek, hediye ederek ve fakirlere sadaka olarak vererek Allah'ın nimetleri içinde yaşarlar. (Mecmu el Fetava ve Resail el-Useymin 24/241).

İkincisi:

Hac ve Umre ibadetlerinin sıralamasındaki hikmetlere gelince, bunun hikmeti açıktır:

Başlangıç, ihrama giriş ve telbiye getirmekle olur. Böylece Müslüman, Hac veya Umre ritüellerine girdiğini ve bunların hükümlerine bağlılığını ilan eder. Mekke'ye vardığında tavafa başlar çünkü Kâbe Mescid-i Haram'da bulunan en yüce unsur olduğundan ve tavaf Hac ve Umrenin en önemli rükünlerinden biri olduğundan dolayı onunla başlanır. Kâbe ile ilgili ibadeti tamamladıktan sonra diğer ritüellere geçmek uygun olur. Kâbe'ye daha yakın olduğu için Safa ile Merve arasında sa'y yapılır. Sonra Mina'da gecelenir çünkü haccın en önemli rüknü olan Arafat'ta vakfe için hazırlık yapılır. Sonra Müzdelife'de konaklanır çünkü bu, Arafat'tan sonra kalan hac ibadetlerini yerine getirmek için geçilecek yoldadır. Haccının, Kurban Günü'nün görevlerine hazırlanmak için orada dinlenmesi uygundur. Ardından Cemre'yi taşlaması uygundur. Hacıların bu günde tıraş olmaları ve kurban kesmeleri uygundur çünkü bu gün bayram günüdür. Sonra kişi, Haccın en önemli görevlerini yerine getirdiği için yüce Allah'a şükür edasıyla Kâbe'yi tavaf eder. Sonra da Mina'da geceler, burası Peygamber Efendimiz'in s.a.v kurban kestiği yerdir... Hacıların Teşrik günlerinde orada kalması uygundur. Nitekim Yüce Allah'ı anmak ve kurbanları kesmek, yemek ve dağıtmak amacıyla orası uygundur.

Nubeyşa Al-Huzali r.a şöyle dedi: Rasulullah s.a.v şöyle dedi: "Teşrik günleri yeme ve içme günleridir." Başka bir rivayette "...ve Allah'ı zikir günüdür." demiştir. (Müslim 1141).

Bu nedenle Teşrik günlerinde kurban kesimi için imkân bulamayanlar haricindekilere bu günde oruç tutmak yasaklanmıştır.

Urve, Aişe ve Salim'den, o da İbn Ömer r.a'dan şöyle rivayet etmişler: "Teşrik günlerinde kurban kesimi için imkân bulamayanlar haricindekilerin bu günde oruç tutmasına izin verilmemiştir." (Buhari 1997)

Daha sonra hacı, veda tavafı için Mekke'ye iner ve Mekke'den ayrılır.

İbnü'l-Kayyim R.h şöyle dedi:

İhrama girmek, alışkanlıkları bırakmak, başı açmak, normal kıyafetleri çıkarmak, tavaf etmek, Arafat'ta durmak, şeytanı taşlamak ve haccın bütün ibadetlerin sırlarını ise ancak akıl ve ruh sağlığı yerinde olanlar idrak ederler ve bilirler ki bu ibadetleri meşru kılanın hikmetinden daha büyük bir hikmet yoktur. (Miftar Dar el Saade 2/869).

Bazı ilim ehli Hac ve Umrenin bazı eylemlerine ilişkin ayrıntılı hikmetler bulmak için çaba sarf etmişlerdir.

Bu konuda söylenenler arasında şunlar vardır:

Dikişli elbiselerin giyilmemesinin hikmeti:

Bilimsel Araştırma ve Daimî Fetva Komitesi'ne şu soru soruldu:

Yüce Allah, hacılara dikişli elbise giymesini neden yasakladı; bunun ardındaki hikmet nedir?

Cevap:

Birincisi: Allah; hacı, yapabilenlere ömürde bir defa olmak üzere farz kılmış ve dinde bilinmesi gereken İslam'ın temel şartlarından biri kılmıştır. Dolayısıyla Müslüman; Allah'ı rızasını kazanmak, sevap elde etmek ve cezadan sakınmak için Allah'ın farz kıldığı bir emri yerine getirmekle yükümlüdür. Bununla birlikte Müslüman, yüce Allah'ın meşru kıldığı tüm emirlerde hikmet sahibi olduğuna, kullarına merhametli olduğuna ve onların menfaatleri dışında kanun koymadığına güvenir. Her şeyin sahibi ve hâkimi olmak Rabbimiz Allah'a mahsustur, bu kulun teslimiyetle uyması gereken kanundur.

İkincisi: Hac ve Umrede dikişli elbiseleri çıkarmanın birçok hikmeti vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

İnsanlara kıyamet gününü hatırlatır, zira insanlar kıyamet gününde yalınayak çıplak olarak

haşredilir. Sonra elbise giydirilir. Kıyamet günü sahnelerini hatırlatmakta birçok öğüt ve ibret vardır.

Bunlar nefsi mütevazılaştırmak, nefse mütevazı olmanın gerekliliğini hissettirmek, kibirden arındırmak... Ayrıca yakınlık ve eşitlik ilkesinin bilincine varmak, konforlu yaşamdan ve gereksiz lüksten uzak durmak, fakir ve muhtaçları teselli etmek...

Haccın diğer amaçları da Allah'ın emrettiği ve Rasulü'nün s.a.v gösterdiği metoda göredir. (Bilimsel Araştırma ve Daimî Fetva Komitesi, Abdullah bin Kaud, Abdullah bin Ğadyan, Abdul Razzaq Afifi, Abdul Aziz bin Abdullah bin Baz -Daimî Fetva Kurulu 11/179-180).

Haceru'l Esved Taşını Tavaf Edip Öpmenin Hikmeti:

Şeyh İbn Useymin R.h şöyle dedi: Nebi s.a.v tavafin hikmetini şu şekilde belirtmiştir: "Kâbe tavafi, Safa ve Merve arası sa'y ve cemre taşlamaları ancak Allah'ın zikri ikame edilmesi için meşru kılınmıştır."

Tavaf eden kimse, Allah'ın evinin etrafından dönerken kalbiyle Allah'ı yüceltir. Böylece yürümekle, öpmekle, dokunmakla ve işaret etmekle Allah'ı zikretmiş olur çünkü tüm bunlar Allah'ın ibadetindendir. Tüm ibadetlerin genel anlamı Allah'ın zikridir. Dil ile tekbir, zikir ve dua ise Allah'a açık bir zikirdir.

Haceru'l Esved'i öpmek de ibadettir. Allah'ı yüceltme, Allah'a ibadet ve Rasulullah'a s.a.v ittiba dışında amacı yoktur. Müminlerin Emiri Ömer b. Hattab Haceru'l Esved'i öptüğünde şöyle demiştir: "Biliyorum ki, sen bir taşsın, ne fayda ne de zarar verebilirsin. Eğer Rasulullah'ı s.a.v seni öperken görmeseydim seni asla öpmezdim."

Bazı cahiller bundaki amacın teberrük olduğunu zannediyorlar fakat bunun bir aslı yoktur. (Mecmu Fetava İbn Useymin 2318/319)

Hafız b. Hacer R.h, El Muhelleb'in şöyle dediğini aktarmıştır:

"...Haceru'l Esved'i öpmenin meşruiyeti insanların itaat edip etmeyeceği hususunda bir

imtihandır. Bu husus İblis'in Âdem a.s'a secde etmekle emredilmesi gibidir. Ömer r.a'nın bu sözü de din işlerinde teslimiyet ve ittiba açısından güzel bir örnektir. Şüphesiz bu söz, hikmeti bilinmese dahi Rasulullah'ın s.a.v davranışlarına yönelik büyük bir kuraldır." (Fethul Bari 3/463)

İbn Abbas r.a'dan rivayetle Rasulullah s.a.v şöyle dedi: "Allah kıyamet günü Haceru'l Esved'i mahşer yerine getirecektir. Onun iki gözü olacak, onlarla görecektir; bir dili olacak, onunla konuşacak ve kendisine istilam edenlere şahitlik yapacaktır." (Tirmizi 961, Elbani 1493)

Safa ve Merve arasında Sa'y ile ilgili Şeyh Muhammed el Emin el Şinqitî R.h şöyle dedi:

Sa'y'ın Hikmeti:

Buhari rivayetine göre İbn Abbas r.a şöyle dedi: İbrahim a.s Hacer ve İsmail'i Mekke'de bıraktığında onlara su ve bir kese hurma bırakır. Daha sonra Hacer İsmail'i emzirir ve o sudan içmeye devam eder. Su bitince kendisi de çocuğu da susuzluk çeker, öyle ki İsmail kıvranmaya başlar. Bu duruma dayanamayan anne su aramaya koyulur, kendisine en yakın dağı Safa'yı görür, üzerine çıkar ve vadide kimse var mı diye bakınır ancak kimseyi bulmaz, Safa'dan iner ve bitkin bir şekilde koşuşturur. Daha sonra Merve'nin üzerine çıkar ve kimsenin olup olmadığına bakınır ancak kimseyi bulmaz. Bunu yedi defa tekrarlar. İbn Abbas r.a, Nebi'nin s.a.v şöyle dediğini aktarır: "Bu nedenle, insanlar ikisinin arasında sa'y ederler".

Bu hadiste, Safa ve Merve arasındaki Sa'yın hikmetine işaret edilmiştir. Çünkü Hacer, ciğerparesi İsmail için Rabbine en muhtaç olduğu anda söz konusu koşuşturmayı yapmıştır.

İnsanların ve suyun bulunmadığı bir memlekette, açlık ve susuzluk içinde kıvranan oğlu için çare ararken rabbine en muhtaç şeklinde bir dağda bir şey bulamayınca diğer dağa çıkar. Yüce Allah, insanlara bu dağlara çıkmalarını emretmiştir. Nitekim o kadın, o zor durumda ve sıkıntıda nasıl da Rabbine muhtaç ise aynı şekilde insanlar da Safa ve Merve arasında gidip gelirken yaratana ne kadar muhtaç olduklarını hissetsinler. Ayrıca insanlar hatırlasınlar ki Allah, İbrahim a.s gibi kendisine itaat eden kişileri zayıf etmez ve dualarını geri çevirmez. (Edvaul Beyan 5/342-343)

Mina'da Konaklamanın Hikmeti:

Şeyh Abdulaziz b. Baz'a R.h bu konu sorulduğunda şöyle cevap verdi:

Müslüman, hikmetini bilmese bile Nebi'ye s.a.v ve Şeriata tabi olmakla yükümlüdür. Yüce Allah bize Rasulullah'ın s.a.v getirdiği kitaba ve sünnete uymamızı şu ayetlerde emretmiştir:

“Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!” (Araf 3)

“Bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.” (En'am 155)

“Ey İnananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin.” (Nisa 59)

“Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.” (Haşr 7)

Hikmeti bilinirse Allah'a hamd olsun, hikmeti bilinmese bile bunun zararı yoktur. Şüphesiz bilsek de bilmesek de yüce Allah meşru kıldığı ve yasakladığı her şeyin mutlaka bir hikmeti vardır.

Cemreleri taşlamak, bilindiği gibi şeytana karşı gelmek ve onu küçümsemektir. Ayrıca bu davranış Allah'a itaattir. Mina'da konaklamanın hikmetini ise Allah bilir ancak cemreleri taşlamak için bir dinlenme yeri olabilir. Böylece kişi Allah'ın zikri için meşgul olur ve zamanında taşlama eylemini yapar. Mina'da gecelemediği takdirde belki cemreleri zamanında taşlamayacak veya başka şeyle meşgul olacaktır. Yine de Allah hikmetini daha iyi bilir. (Mecmu Fetava Şeyh İbn Baz 380-382)

Cemreleri Taşlamanın Hikmeti:

Şeyh Muhammed el Emin el Şinqitî R.h şöyle dedi:

Bilmek gerekir ki Cemreleri taşlamanın hikmeti, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve peygamberine uymaktır.

Ebu Davud, hadis musnedinde şöyle demiştir: Aişe r.a'dan rivayet edildiğine göre Rasulullah s.a.v şöyle dedi: “Kâbe tavafı, Safa ve Merve arası sa'y ve cemre taşlamaları ancak Allah'ın zikrinin

ikame edilmesi için meşru kılınmıştır.” Bunun anlamını pekiştiren bir ayet de mevcuttur: “Belirli günlerde Allah’ı zikredin.” Cemreleri taşlamak da bu zikrin kapsamına girer. Nitekim yüce Allah şöyle dedi: “Kim *iki günde acele* ederse onun için bir *günah yoktur*.” Böylece cemreleri taşlamak açıkça Allah’ın zikri için meşru kılınmıştır. Ancak bu hikmet geneldir. Beyhaki R.h İbn Abbas’tan merfu olarak şöyle rivayet etmiştir: “Halilullah İbrahim a.s, ibadet yerlerinden Akabe Cemresine gelince Şeytan yoluna çıkmış, İbrahim a.s onu yedi çakılla taşlamış ve Şeytan yerin dibine girmiştir. Daha sonra ikinci Cemre’nin de yoluna çıkmış onu tekrar yedi çakılla taşlamış ve yine Şeytan yerin dibine girmiş, daha sonra üçüncü Cemre’nin yanında da belirmiş. İbrahim a.s onu tekrar yedi çakılla taşlamış ve Şeytan yerin dibine girmiştir. İbn Abbas r.a şöyle dedi: Sizler şeytanı taşıyor ve babanızın dinine uyuyorsunuz. (Sunen el Kubra, Beyhaki)

El Hâkim, bu hadisi el Mustedrek’te merfu olarak rivayet etmiş ve Buhari ve Muslim şartına göre sahih olduğunu söylemiştir.

Bunun üzerine Beyhaki’nin zikrettiği hadis gereğince Cemre taşlamanın hikmeti Şeytana düşmanlık konusunda İbrahim a.s’i örnek almak ve şeytana uymamaktır. Yüce Allah şöyle dedi: “İbrahim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır.” (Mumtehhine 4)

Şeytan ile dostluk kuranlara ise şöyle demiştir: “Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!” (Kehf 50)

Şüphesiz taş atmak düşmanlığın en açık belirtisidir. (Edvaul Beyan 5/340-341)

İlim ehlinin Hac ile ilgili zikrettiği hikmetlerin çoğu ictihadi olup bu konuda kesin bir delil yoktur. Bu nedenle bazı ilim ehli şöyle derler: Hac ibadetleri anlamı idrak edilmeyen şeriat hükümlerindendir. İnsanları Rablerine ne kadar itaatkâr davranacakları hususunda imtihandır. Şüphesiz yüce Allah, kulları dilediği şekilde imtihan eder.

İbn el Cevzi R.h şöyle dedi:

Biliniz ki ibadetin aslı makuldür, yani amaç kulun Rabbine itaat ederek ona teslim olmasıdır.

Nitekim namaz, tevazu ve zillet içeren bir kulluk şeklidir.

Zekâtın anlamında ise, fakirlere şefkat ve teselli vardır.

Oruç, nefsin arzusunu kırar ki Rabbine itaat etmesi kolay olsun.

Kâbe'yi şerefletirmek ve onu bir varış noktası yapmak, yüceltilmesi için etrafına bir harem sınırı belirlemek; insanların Rablerine zillet içinde özür dileyerek akın etmesi, dağınık saçla ter ve tozun içinde yolculuk yapan bir kulun davranışı anlaşılır bir kulluk örneğidir.

Nefis, anladığı şekilde tapmayı ister, böylece tabiatın ona meyletmesi ona bir destek ve teşvik olur ancak anlamı idrak edilmeyen birtakım ibadetler de mevcuttur; Safa ve Merve arasında koşmak, Cemrelere taş atmak gibi ibadetlerin anlamı idrak edilmese de amaç sırf Allah'ın emirlerine ittiba etmektir. (Musir el Azm el Sakin s. 285-286)

“Bu açıklama sayesinde gizemli ibadetin sırlarını öğreneceksiniz.” Son alıntı “Mashir al-Azm al-Saken” (s. 285-286)

Sonuç olarak; değerli kardeşim!

Hac ve Umre yaparken kula farz kılınan şey, Hac ve Umre hacısının kendisine farz kılınan şeyleri hatırlaması ve yapmasıdır. Şeriatta emredilmeyen şeylerden kaçınmalı ve Hac ve Umrenin her eyleminde şeriatın öngördüğü zikirler üzerinde düşünmeye çalışmalıdır çünkü bunlar daha önce açıklandığı gibi haccın büyük amaçları arasındadır. Hac ve Umrede boş yere geçirilen hiçbir vakit bırakılmamalı, bilakis kişi gücü ölçüsünde yüce Allah'ı zikretmeye çalışmalı, Rabbinin ibadetlerini hak ettiği şekilde yüceltmeli ve saygı göstermelidir: “Bu böyle. Her kim de Allah'ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse, şüphesiz ki bu kalplerin takvasından (Allah'a karşı gelmekten sakınmasından)dır.” (Hac 32)

Hac ve Umrenin mahiyetini ve bu ibadetlerde yapılacak zikirleri öğrenmek için ([31822](#)), ([31819](#)), ([34744](#)), ([47732](#)), ([10508](#)) ve ([109246](#)) nolu soruların cevaplarına bakınız.

En iyisini Allah bilir.